

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIX (2021).
Книжка / Issue 1

ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКО ВЛИЯНИЕ НА БРАНИТЕЛИТЕ В ХЪРВАТИЯ

Юлиян АСЕНОВ*

SOCIAL AND POLITICAL INFLUENCE OF WAR VETERANS IN CROATIA

Yuliyana ASENNOV

***Abstract:** This article examines the social and political influence of veterans of the Croatian War of Independence in present-day Croatia. In 1997, the unique Ministry of Veterans was established in the young country. The Law on Croatian Veterans was passed which provides ex-militaries with a number of privileges, but causes dissatisfaction among a large part of society. The veterans founded a number of associations, and their ever-increasing number made them an indispensable factor in Croatian political life.*

***Keywords:** veterans, war veterans, branitelji, Croatia, veteran organizations, Croatian War of Independence, Homeland War.*

XX в. на Балканите завършва така, както започва – с война.

За разлика от началото на XX в., когато след края на Първата световна война се създава Кралството на сърби, хървати и словенци – Кралство Югославия, в края на века приключва Студената война, с което се поставя началото на края на Социалистическа Федеративна република Югославия.

Радикалните политическите промени от края на XX в., съчетани с дълбоката икономическа криза от края на 80-те години, са благоприятна среда за една многонационална и многоконфесионална държава, каквато е Югославия, да разгледа „националния въпрос“¹, който винаги е бил особено чувствителна тема.

Конфликтите между федералните републики и опитите на югославския политически елит да преустанови съществуващите граници между тези републики са стъпките, с които се преминава червената линия и се поставя началото на серия от военни конфликти (1991–2001) на територията на Югославия, които довеждат до разпадането ѝ и преразпределението на територията, населението и ресурсите ѝ между субектите на Федерацията. В крайна сметка държавата изчезва от политическата карта на света. Югославското наследство е разделено между Словения, Хърватия, Сърбия, Македония, Черна гора, Босна и Херцеговина².

* **Юлиян Асенов** – магистър по история на „Европейския Югоизток“ – СУ „Св. Климент Охридски“, България; @: asenov.i.u@abv.bg

¹ Под „национален въпрос“ авторът има предвид: сърбо-хърватско-словенския конфликт, въпроса за малцинствата и македонския въпрос.

² Към югославското наследство спадат и двете автономни области Войводина и Косово и Метохия.

Залезът на Югославия разказва ужасяващи истории за етнически чистки, убийства, изнасилвания, трафик и разрушаване на културно наследство и още много други. От друга страна обаче, падението на Югофедерацията превръща в реалност една хилядолетна мечта – независима Хърватска държава.

Появата на Хърватия като самостоятелна държава на политическата карта на Европа засилва изследователския интерес към нея и нейната история³.

Разразилата се война на територията ѝ през 1991 г. е първият допир на българина с възродената страна. За да бъдем честни, трябва отбележим, че обикновеният българин свързва хърватите най-често с българо-хърватската война от времето на цар Симеон (926–927) или ги вижда просто като народ, част от Югославската държава, който с нищо не отличава от сърби и словенци. Неслучайно в послеписа на книгата „Хърватия. От Средновековието до наши дни“ [Щайндров, Л. 2009, с. 308] Иван Илчев не само споменава стародавните връзки между българи и хървати, но отбелязва и факта, че „рядко се случва два народа да живеят толкова близо и да знаят толкова малко един за друг“. През 1998 г. Румяна Божилова издава първата цялостна история на Хърватия [Божилова, Р. 1998] с идеята не само да предизвика интерес към историята на един близък географски и езиково до нас народ, но и да провокира нови изследвания върху хърватите и Хърватия.

След края на Югославските войни Хърватия отново преминава в периферията на българина, за да се завърне през 2009 г. като член на НАТО, а през 2013 – като член на ЕС. Тя все по-често попада в полезрението на българските медии и е любима дестинация за много българи. Наблюдава се възстановяване на българо-хърватските научни отношения, които осветляват връзките между двата народа през вековете⁴, а също така и на позабравеното приятелство между българи и хървати.

Както вече споменахме, появата на Хърватия като самостоятелна държава на политическата сцена предизвиква интерес към нея и нейната история.

Преходите, през които хърватският народ преминава, бидейки част от не една многонационална държава, ролята на Хърватия в разпада на Югославия и борбата ѝ за независимост са обект на редица изследвания у нас.

Настоящата статия обаче ще се опита да разгледа един по-различен преход – прехода от война към мир – или по-точно неговото наследство, което не се изразява само в новата политическа и икономическа система, а и в появата на ново военно поколение, което хърватското общество определя като изпълнител на хилядолетната своя мечта – независима държава.

Статията се фокусира върху хърватските ветерани от Отечествената война (Хърватската война за независимост), акцентирайки върху обществено-политическото им влияние в днешна Хърватия. През 1997 г. в младата държава се създава уникалното за региона Министерство на ветераните. Приема се законът за хърватските ветерани, който предоставя редица привилегии

³ Накратко трябва да споменем, че хърватите губят своята държавна независимост през XII в. след сблъсък с Унгария. Векове наред са част от многонационални държави (Австро-Унгария, Османската империя, Югославия), в които хърватската борба за обединение и независимост не спира. В условията на чуждо потисничество, като теория и движение за национална независимост и обединение възниква т.нар. хърватски национализъм, който се превръща в част от политическия и духовния живот на хърватите. Хърватският национализъм се разпалва по време на Първата световна война, когато хърватите губят своята автономия в рамките на Австро-Унгария, оказвайки се под пълен сръбски диктат в общото Кралство на сърби, словенци и хървати. Опитът за ликвидиране на хърватското национално съзнание в полза на унитарния югославизъм от крал Александър (след 1929 г.) води до пряка реакция в лицето на крайния хърватски национализъм, който намира своята реализация в управлението на усташкия режим по време на Втората световна война. В своята монография „Национализъм и национална политика в Независимата Хърватска държава (1941–1945)“ Ирина Любомирова изследва проблема за национализма и националната политика именно в този период. Много често управлението на усташкия режим спомага за разкриване на някои причини, свързани с разпадането на Югославия.

⁴ Виж повече: [Божилова, Р., Кирова, Л., Огнянова, И., Балчева, А. 2009].

на бившите бойци, от една страна, но от друга генерира недоволство в немалка част от обществото.

Хърватските ветерани са неразделна част от хърватския политически живот, а техните сдружения и съюзи представляват по-активната, будна част от съвременното хърватско общество. В разрез със законите на времето броят на ветераните в Хърватия постоянно бележи ръст, който се отразява и на общественно-политическото им влияние. Темата за ветераните в Хърватия е норма в ежедневния печат на страната, което я прави актуална.

Ветераните от Отечествена война⁵ са обект на редица анализи в Хърватия и извън нея. Въпреки немалкия обем историография, посветена на Хърватия и хърватите, в България липсва изследване, което да проследи ролята на хърватските ветерани от Отечествена война в съвременна Хърватия.

Изследването е разделено на две части. Първата част обхваща ролята на бранителите в колективната памет на съвременна Хърватия. Накратко са разгледани техните права и привилегии, които ги превръщат в специална социална група. Реакцията на международната общност срещу въпросната социална група и нарастващият брой на ветераните също са в обхвата на първата част.

Втората част разглежда общественно-политическия натиск на ветеранските сдружения и асоциации, които се изразяват в протести и цензура на културни мероприятия. Споменава се и сътрудничеството между Хърватия и Босна и Херцеговина във връзка с жертвите на войната в Босна и Херцеговина.

Част I

През 1991 г. Хърватия обявява своята независимост и започва война с военните части на Югославия, която завършва през 1995 г. Военните щети за Република Хърватия се равняват на 29 млрд. 571 млн. щ.д.

Според демографа Дражн Живич (Dražen Živić) загиват 8134 д. хърватски войници и 6605 д. цивилни, изчезналите са около 1218 д. Според историка Иво Голдщайн загубите на хърватите, включително изчезналите, са 13 583 души [**Rat, dokumentiranje, pravni stus žrtve. Dokumentiranje, zbivanja u Domovinskom Ratu**, 2011, s. 4]. Когато средният хърватски войник напуска дома си през 1991 г., за да участва във войната, и се завръща през 1995 г., се изправя лице в лице с нова реалност – унищожение, причинено от войната, бърза приватизация, която е последвана от масова загуба на работни места и „свиване“ на държавната подкрепа.

Въпреки това завърналите се вече ветерани получават редица материални и символични награди. Всички, които преминават през театъра на военните действия като участници, можем да наречем ветерани. В Хърватия обаче се използва терминът „бранители“ (“branitelji”) [**Šućurović, S., Milkoušić, I., Knežević, M.** 2007, s. 21].

Бранителите⁶ заемат специално място в колективната памет на Хърватия.

В обществото са изобразявани като изпълнители на „заветната мечта“ – хърватска нация със своя собствена независима държава. Те, а също така и първият президент на Хърватия, Франьо Туджман, се възприемат от немалка част от населението като основатели на съвременна Хърватия.

Доказателство за тези твърдения може да намерим в *Стратегията за Национална сигурност на Република Хърватия*, [**Strategiju Nacionalne Sigurnosti Republike Hrvatske**, 2017],

⁵ Отечествена война (на хърватски: Domovinski rat или Velikosrpska agresija) е въоръжен конфликт между сърби и хървати, който започва през 1991 и завършва през 1995 г. Избухва, след като Хърватия обявява независимост от Социалистическа федеративна република Югославия.

⁶ Самата Отечествена война също заема специално място в колективната памет на хърватите. Според много хора тя е основата на съвременна Хърватия.

според която защитата на хърватските бранители, военноинвалидите, семействата на загиналите и изчезналите бранители от Отечествена война, техният статут в обществото са ключови предпоставки за опазване на достойнството на Отечествена война и оценяване на ролята ѝ в изграждането на хърватската държава и общество. Освен това се споменава и че Върховните сили на Република Хърватия и хърватската полиция са неразделна част от националната идентичност и хърватската история и ще пазят традициите на Отечествена война и хърватските бранители.

Опазването на ценностите и постиженията от Отечествена война, защитата на достойнството на всички участници във войната и последователно прилагане на обществени политики, с цел да се осигури адекватна здравна и социална защита, не е продължение на Стратегията за Национална сигурност на Хърватия, а мисията, която уникалното за Балканите Министерство на ветераните⁷ си поставя.

Основаното през 1997 г. Министерство на ветераните⁸ в Република Хърватия си поставя за цел да гарантира, че ветераните и жертвите от Отечествена война, както и техните заслуги в защитата на Отечеството са трайно и достойно оценени, а жертвата им няма да бъде забравена [Ministarstvo hrvatskih branitelja].

Благодарността към бранителите, изгубили и рискували живота си за Независима Хърватия, се изразява в редица социални и материални придобивки, подробно описани в „Закона за Хърватските ветерани от Отечествена война и членовете на техните семейства“ [Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji, 2017]. В закона „хърватският бранител“ (Hrvatski branitelj) се дефинира като лице, което е мобилизирано (или участва доброволно) в защитата на независимостта, суверенитета и териториалната цялост на Хърватската държава. Отново се подчертава главната роля на бранителите за Независимостта на Хърватия, защитавайки я в рамките на международно признатите граници от върхожената агресия, осъществена от страна на Сърбия, Черна гора, Югославската народна армия и сръбското население на територията на Хърватия.

Законът за хърватските бранители е приет за първи път през 1997 г., а през 2004 г. е приет нов закон. През 2007, 2009, 2010, 2011, 2012, три пъти през 2013 г. и веднъж през 2014 г. е променен. През 2017 г. е приет нов закон. Разширяването на материалните и социални придобивки за бранителите е в основата на тези промени⁹ (вж. табл. № 1).¹⁰

⁷ Министерството на хърватските ветерани ежегодно внася в хърватския парламент доклад за прилагането на Закона за хърватските ветерани и членовете на техните семейства.

⁸ Обхват на Министерството на ветераните: военноинвалиди и инвалиди от редовната армия; демобилизирани бранители; хърватски бранители от Отечествена война и членовете на техните семейства; членове на семействата на загинали, изчезнали, задържани хърватски ветерани и цивилни инвалиди от Отечествена война; военноинвалиди, инвалиди от редовната армия и цивилни инвалиди от Втората световна война; лица, пострадали (убити) при изпълнение на задължителна военна служба от 15 май 1945 г. до 7 август 1990 г. и членовете на техните семейства; популяризиране на ценностите на Отечествена война и запазване на достойнството на участниците и жертвите в нея; подобряване на обхвата на цялостната грижа; правна помощ; повишаване нивото на образование и конкурентоспособността на хърватските ветерани и членовете на техните семейства; запознаване на обществото с всички важни събития и места от Отечествена война.

⁹ Законът (2017) дава право на достъп до над 40 различни материални права, които включват: пенсии, обезщетения за инвалидност, платени услуги за здраве и грижи, приоритет в осигуряване на жилища, детски надбавки, осигуряване на заетост, намаляване на данъците, стипендии, гарантирано влизане в университет и много други.

¹⁰ Б – хърватски защитници, Ч – членове на семействата на загинали хърватски защитници, ВИ – военноинвалиди. В Закона за правата на хърватските защитници и техните семейства през 2001 г. са разделени правата на защитниците без специален статут (бранители), членовете на семействата на загиналите ветерани и инвалидите от войната. Имената на някои права и привилегии се различават от закона.

Преглед на правата и привилегиите на ветераните 1994–2004 година. (Таблицата не отразява всичките права и привилегии на ветераните.

*Законът от 2001 г. за правата на хърватските ветерани и техните семейства разделя правата на ветераните без специален статут. Припомняме, че през 2004 г. се прием нов закон.

Таблица № 1

	Права и привилегии						
		1994	1995	2001			2004
				БР	Ч	ВИ	
1	Пенсия за старост и по-ранно пенсиониране						+
2	Право на най-ниската пенсия						+
3	Пенсия за инвалидност	+	+			+	+
4	На семейна пенсия	+	+		+		+
5	Лична помощ за инвалидност					+	+
6	Семейна пенсия за инвалидност				+		+
7	Право на увеличение на семейната пенсия за инвалидност				+		+
8	Личен асистент					+	+
9	Здравна защита	+	+	+			+
10	Надбавки за ортопед					+	+
11	Право на специална помощ (финансова)					+	+
12	Професионална рехабилитация					+	
13	Медицинска или физическа рехабилитация					+	+
14	Надбавки за транспорт						+
15	Еднократна финансова помощ						+
16	Права обвързани със степента на трудоспособност			+			
17	Специален стаж с двойна продължителност		+	+			+
18	Надбавки за деца	+	+				+
19	Материално осигуряване заради безработица	+	+	+	+	+	
20	Заетост	+	+				+
21	На жилище	+	+		+	+	+
22	Персонализиран достъп до сгради				+		+
23	На акции в компании (без данъци)		+	+			+
24	Митнически и данъчни облекчения			+	+	+	+
25	Стипендии			+	+	+	+
26	Предимство при записване в образователни институции			+	+	+	+
27	Безплатни учебници			+	+	+	+
28	Надбавки за дома			+	+	+	+
29	Освобождаване от съдебни, административни, нотариални такси и друг вид публични плащания				+	+	+
30	Настаняване в старчески домове					+	+
31	Военни почести (по време на погребение)					+	+

Източник: Begić, N. Sanader, M. Žunec, O. Ratni veterani u starom Rimu i u današnjoj Hrvatskoj, Polemos 10 (2007.) 2: 11–30, ISSN 1331-5595, s. 22

С времето привилегиите и социалните придобивки на ветераните достигат до такива размери, че не само създават недоволство в значителна част от населението, но влизат и в ползрението на международната общност.

През 2001 г. например Международният валутен фонд сключва договор с Хърватия, но при условие, че премахне привилегиите на ветераните, да внасят автомобили без такси. През 2005 г. Световната банка споменава, че разходите за ветераните възлизат на 3,3 милиарда годишно, или 41% от всички социални разходи на държавата, за разлика от 2001 г. В доклад на Института за публични финанси, озаглавен „*Становище на Европейската комисия относно Хърватската пенсионна система*“, се констатира, че „*пенсиите по специални схеми представляват 15% от всички пенсии през 2014 г., а най-облагодетелствани от тези пенсии са хърватските ветерани от войната и членовете на техните семейства*“. [Institute of Public Finance, 2015, p. 2].

В доклад на Европейската комисия от 2018 г. се споменава, че законът за ветераните, приет от Хърватското правителство през ноември 2017 г., възобновява възможността да се регистрират нови ветерани от войната, намалява възрастта за пенсиониране и разширява правата на членовете на семейството да наследяват ветеранските пенсии. Европейската комисия описва ветераните като привилегирована категория и отбелязва, че системата за социално подпомагане на Хърватия функционира слабо, тъй като не е насочена към най-нуждаещите се, а парите вместо това се изразходват за „*привилегировани ветерани*“ [Country Report Croatia, 2018].

Според ЕК пенсиите на ветераните са няколко пъти по-високи от останалите пенсии, а новият закон не само че увеличава размера на пенсиите, но дава възможност и за намаляване на пенсионната възраст при ветераните.

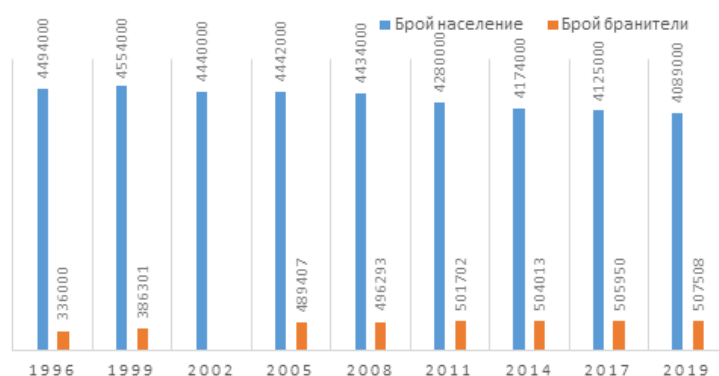
ЕК многократно предупреждава в своите доклади, че ползите от хърватските ветерани от войната са икономически съмнителни и социално несправедливи. В доклад на Световната банка от началото на 2019 г. се изчислява, че само 10 процента от социалните програми на Хърватия са добре насочени и много от тях трябва да бъдат заменени с алтернативи [International Monetary Fund, Country Report No. 19/46, 2019].

Привилегиите, които хърватската държава предоставя на ветераните (въпреки широкия им спектър), едва ли е главният проблем. Безспорна е ролята на бранителите за Независимостта на Хърватия. Недоволството в хърватското общество според нас не произтича главно заради широкия спектър на права и привилегии. Проблемът идва от непрекъснато увеличаващия се брой на ветераните и съпътстващия го ресурс, макар че войната е приключила преди повече от 20 години.

През 2017 г. в Министерството на ветераните се представя проучването „*Демографски и социално-икономически характеристики на хърватските бранители*“. Според изнесените данни броят на ветераните бранители през 2011 г. е 419 922 д.¹¹ (вж. *диаграма № 1*), или 10 % от населението на Хърватия [Šućur, Z., Babić, Z., Ogresta, J., 2017]. След приемането на „*Закон за хърватските ветерани и членовете на техните семейства*“ през декември 2017 г., броят на ветераните достига 505 950 д. Ако сравним този брой с броя от 2011 г., се оказва, че ветераните са се увеличили с 86 028 д. за 6 години.

¹¹ В изследването на Министерството на ветераните се отбелязва, че 419 922 д. са 83% от регистрираните бранители.

Диаграма 1. – Населението на Хърватия намалява, но за сметка на това се увеличава броят на бранителите в страната

През май 2019 г., 24 години след войната, хърватската държава се сдобива с нови 1687 хърватски бранители. Медиите гръмват със заглавия като: *“Добре дошли в Хърватия! 24 години след войната имаме още 1687 ветерани.”* [вж. **Vedran, V.** 2019 pass]. *Медвед*¹² каза миналата година, че има 23 000, сега 83 000 са в закона. Как? [Vlašić. T. 2017, pass]. И още: *„Как 150 000 души след войната си спомнят, че са били във война, това е наистина абсурдно“*.

Както вече отбелязахме, систематично нарастващият брой на бранителите е съпътстван от заделянето на все по-голям финансов ресурс от страна на държавата, се превръща в главна причина за критика и недоволство от страна на хърватското общество. Така се създават и лансират тези, според които ветеранските права са пряко в ущърб на другите граждани. Често като пример се посочва предимството на децата на военноинвалидите в университетите (по време на кандидатстудентския период). По Закона за хърватските бранители през 2013 г. са заети 183 места във ВУЗ-ове в страната, от които 69 места в Загребския университет и 54 места в Университета „Йосиф Щросмайер“ в Осиек. Тези предимства довеждат до няколко съдебни дела пред Конституционния съд. Друг пример е фактът, че хърватските ветерани и децата на убити или безработни ветерани се ползват с предимства пред други, когато кандидатстват за работа в публичния сектор.

Широкият спектър от права и привилегии на ветерани и членове на техните семейства провокира редица изследвания като това на Даниела Долец, озаглавено *„Войнишката държава? Ветераните и социалното осигуряване в Хърватия“* [Dolenec, D. 2017], което проследява еволюцията на правата и социалното осигуряване на бранителите и тяхното влияние в обществото. Бранителските привилегии намират място и в сравнителния анализ на изследването *„Ветераните в древен Рим и съвременна Хърватия“* [Begić, N., Sanader, M., Žunec, O. 2007], в което авторите разглеждат и сравняват социалното положение на ветераните в Римската империя и съвременна Хърватия, акцентирайки върху редица сходства, като данъчни облекчения, основаване на ветерански сдружения и придобиване на по-високо положение в обществото (и в римското, и хърватското) въз основа на ветеранския статут.

В заключение авторите отбелязват, че за разлика от древен Рим, където, за да получиш статута на ветеран и да се възползваш от привилегиите, трябва да служиш 20 години – в Хърватия са нужни само 5 месеца или дори 30 дни¹³.

Достига се и до създаването на хърватско-чешката комедийна продукция *„Министерство на любовта“*¹⁴, която е провокирана от правата и привилегиите на вдовиците на бранителите от ОВ.

¹² Томо Медвед – министърът на ветераните.

¹³ Ако лице е участвало в Отечествена война в най-ранния ѝ стадий, може да получи статута на „бранител“ със 100 или дори 30 дни служба.

¹⁴ В сюжета на филма държавата решава да сложи край на ситуацията, при която вдовиците на хърватски ветерани от войната живеят с извънбрачните си партньори, но получават пенсия за починали-

Нарастващият брой на ветераните е болна тема и за самите ветерани. Общественото мнение, че голям брой от бранителите са „фалшиви бранители“ [вж. **Paula, 2015**, pass.], които имат за цел да се облагодетелстват се подкрепя и от самите ветерани. Още през 1996 г. по оценка на „Съюза от областните асоциации на военноинвалидите в Хърватия“ – СОАВИХ (HVIDRA), се констатира, че от 18 900 военноинвалиди от Отечествена война 7000 са фалшиви. Тази констатация на СОАВИХ е близка до становището на Младен Боркович от „Хърватските защитници, доброволци от Отечествена война“ (Udruga hrvatskih branitelja – dragovoljaca Domovinskog rata – UHBDDBR)¹⁵, който смята, че броят на фалшивите ветерани достига 40 % [Soldic, M. 2009, p. 44].

Част II

Ветеранското присъствие в политико-обществения живот на хърватите не е ново явление. След Втората световна война в Югославия на федеративно ниво се основава Съюзът на борците от народноосвободителната война – СБНОВ¹⁶ (*SBNOR – Savez boraca narodnooslobodilačkog rata*). СБНОВ е възможност за югославските партизани да поддържат своите редици и в следвоенна Югославия, обединявайки се под шапката на въпросния съюз.¹⁷ През 1948 г. се основават и републиканските организации на съюза, т.е. основава се и САБНОВ- Хърватия.

Обединявайки бившите бойци под една шапка, СБНОВ се превръща в един от основните стълбове на новата система в Югославия със силно влияние в югославското общество [вж. **Асенов, Ю.** 2020, с. 55–58]. Вече споменахме, че бранителите в съвременна Хърватия също са определяни като основата на новата независима Хърватска държава.

В свое обръщение към САБНОВ по време на VI конгрес на съюза Тито определя по следния начин задачите на борците от САБНОВ: „*Ваша задача е да бъдете навсякъде в първите редове, да пазите нашите традиции и постижения в Народноосвободителната война*“ [Над, К. 1978]. Оказва се, че опазването на традициите и постиженията от войната са приоритет за бранителите и за членовете на САБНОВ. Подобно на бранителите борците от САБНОВ също се радват на редица права и привилегии в СР Хърватия¹⁸.

Макар настоящата работа да споменаваме някои прилики между САБНОВ и бранителите, трябва да отбележим, че няма изследвания, които да си поставят за цел сравнителен анализ между тях. Причина за това може да бъде фактът, че след разпада на Югославия процесите по декомунизация, които обхващат Хърватия, засягат и Съюза на борците¹⁹. В резултат на това в Хърватия борците са заклеймени като комунисти, крадци, убийци, а коментари, които ги поставят редом до великосръбската идея, не липсват. Смятаме, че сравнителен анализ между бранителите и САБНОВ в Хърватия, не би бил политикокоректен, от което следва и цензурата,

те си съпрузи. За целта на двама офицери е възложено да разследват всички случаи, в които вдовиците получават пенсия, докато всъщност живеят на семейни начала.

¹⁵ Виж по-подробно <https://www.uhbddr.hr/>

¹⁶ През 1961 г. СБНОВ се преименува на „Съюз от асоциациите на борците от Народноосвободителната война“ – САБНОВ (SUBNOR).

¹⁷ СБНОВ е организация, която в своята дейност обхваща обществено-политическата, културната и социалната сфера. Съюзът има силно влияние и в Югославската народна армия. Организацията на борците няма друга програма освен програмата на Съюза на комунистите в Югославия, в своите дела се води от идейно-политическите нагласи и последователно се бори за реализацията на стратегическите цели на Комунистическата партия.

¹⁸ Социалистическа република Хърватия (1945–1991).

¹⁹ Съюзът на борците продължава да съществува в Хърватия, но под друго име – Съюз на антифашистите Хърватия. Виж повече: *Savez antifašističkih boraca i antifašista RH*, https://www.sabh.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=139&Itemid=18

която мнозина изследователи си поставят. Макар че изследвания няма, не липсват сравнения в медийното пространство, насочени към организациите и сдруженията на бранителите.

Тиражират се заглавия като: „Новите САБНОВ“ [Violić, I. 2018, pass.], „Защитниците действат като САБНОВ“ [Srzić, A. 2015, pass.], „Защитници като САБНОВ: ветеранските сдружения се възприемат като върховни арбитри в обществото“ [Pilić D, 2017, pass.], „Хърватия като СФРЮ: армията е пазител на братството, защитниците са САБНОВ, а УДБА е УДБА“ [Gerovac, G. 2017, pass.], „Все още имаме САБНОВ, който „разкрива“ и изброява „антидържавни елементи“ [Nakić, M. 2018, pass.].

Разбира се, съществуват и други мнения, като например това, че ветеранските организации не могат да бъдат идентични със САБНОВ, която влияе върху политическите събития и е решаващ фактор в политическия живот на бивша Югославия. [Patković, N. 2018, pass.]. Дали организациите на ветераните могат да бъдат идентични на САБНОВ е въпрос, който не е в обхвата на настоящото изследване, но що се отнася до политическото влияние на бранителите в обществото, то такова според нас има.

През 1990 г. Хърватската демократична общност (ХДО)²⁰ печели първите парламентарни избори в Хърватия. За първи президент е избран Франьо Туджман (от 30 май 1990 до 10 декември 1999 г.). По времето на Туджман Хърватската държава, ХДО и медиите в страната представят ветрените като герои, а Отечествена война – като събитие, в което няма място за критика. ХДО не признава възможността някои от ветераните да са участвали във военни престъпления или друг вид незаконна дейност. Така общият дискурс между управляващата партия (и държавата по това време) и ветераните довежда до сливане на ХДО и бранителите.

През 1992 г. се основава първата ветеранска организация, а до края на 1993 г. бранителските НПО-та наброяват поне 15. Поставя се и началото на предоставянето на привилегии на ветераните от ОВ (макар края на войната да е далеч)²¹, а ХДО определя места за тях в своите изборителни листи [Milekic, S. 2018, pass.], като по този начин според нас успешно се мобилизира „патриотичен вот“.

Населението на днешна Хърватия е около 4,1 млн. души²², а според публикация на Асоциацията на доброволците и ветераните от Отечествена война²³ бранителите и членовете на техните семейства наброяват 1 млн. Оттук идва и общоприетата теза в хърватското общество, че бранителите са третата политическа сила в страната. Макар че споменахме приблизителния брой на ветераните, всъщност е трудно да се посочи точният брой на ветеранските организации в Хърватия²⁴.

По данни на Министерството на ветераните до 8 септември 2017 г. има 1 182 сдружения в страната, от които 505 ветерански [Stanišić, L. 2017, pass.].

Според публикация на електронното издание „Jurnalist“ асоциациите на ветераните в Хърватия до септември 2018 г. са 1384 [Špoljar, M. 2018, pass.], а според публикация в социалните мрежи на „Сдружението на ветераните от Отечествена война – гр. Омиш“, броят на ветеранските организации в Хърватия е над 3000²⁵.

²⁰ Hrvatska demokratska zajednica.

²¹ Това става благодарение на натиска, който ветераните оказват върху правителството.

²² Виж повече: <https://www.worldometers.info/world-population/croatia-population/>

²³ Udruga Dragovoljaca I Veterana Domovinskog Rata Republike Hrvatske, достъпно на: <http://www.udvdr.hr/povjesnica-2/>

²⁴ В регистъра на Световната федерация за ветерани са регистрирани само 9 ветерански организации от Хърватия: „Ветерански мото клуб“, „Съюз на ветераните доброволци в Отечествена война“, „Съюз на сдруженията на хърватските защитници с посттравматичен стрес“, „Съюз на сдруженията на ветераните от хърватските въоръжени сили“, „Асоциация на ветераните в Хърватия“, „Асоциация на ветераните доброволци в Отечествена война“, „Хърватска асоциация на затворниците от сръбските концентрационни лагери“, „Асоциация на ветераните патриоти“, „Асоциация на антифашистките борци от Република Хърватия“; – бившият САБНОВХ.

²⁵ https://www.facebook.com/permalink.php?id=145631102136143&story_fbid=365923850106866 посетен на 06.06.2019

Ветеранските сдружение и асоциацията представляват по-будната част от гражданското общество в Хърватия. Те активно и успешно отстояват своите искания. Съвпадение или не, активността на бранителските организации значително нараства, когато ХДО не е в управлението на страната.

След смъртта на Туджман през 1999 г. в ХДО настъпва временна криза.

На президентските и парламентарните избори през 2000 г. ХДО понася поражение от лявоцентристката коалиция начело със Социалдемократическата партия на Хърватия. Миро Лако от Съюза на хърватските доброволци от Вътрешната война²⁶ признава, че много от асоциациите се възприемат като част от ХДО и не могат да се примирят със смяната на правителството.

През 2000 г. асоциациите на ветераните в Хърватия организират първия си голям протест. Пред американското посолство протестират между 5000 и 10 000 хърватски бранители. Поводът за протеста е осъждането на генерал Тихомир Блашки на 45 години затвор за военни престъпления, извършени по време на хърватско-мюсюлманския конфликт в Централна Босна през 1992–1994 г. През същата година в Сплит се провежда друг протест, в който ветераните искат амнистия от правителството за всички хърватски войници от Отечествена война.

През февруари 2001 г., около 100 000 души се събират в Сплит, за да протестират срещу разследването на хърватския генерал Мирко Норац за военни престъпления срещу цивилни сърби. Много от протестращите идват от Босна. След Сплит демонстрации се провеждат през октомври на площад „Бан Йелачича в Загреб“.

През 2003 г. парламентарните избори се печелят от ХДО, а година по-късно, както вече споменахме, се приема нов закон за бранителите.

До 2011 г., която е изборна година, няма сериозни ветерански протести с изключение на призива от януари (2011), в който Хърватската асоциация на ветераните от войните с увреждания призовава правителството да оттегли посланика си от Белград [**Daily T Portal**, January 27, 2011, pass.].

В края на 2011 г. се провеждат парламентарните избори в Хърватия. ХДО участва в коалиция с две малки десни партии и получава 24% от гласовете, за първи път от 1990 г. тя не е най-голямата парламентарна партия.

През 2013 г. бранителите организират протест срещу въвеждането на двуезични хърватски и сръбски знаци (на латиница и кирилица) на официални сгради в град Вуковар. Протестът продължава 18 месеца. През 2014 г. организацията на военните ветерани „За защита на хърватски Вуковар“ организира петиция за изменения в законодателството за малцинствата. Инициативата е провокирана от поставянето на указателни табели на латиница и кирилица върху обществените сгради, които да служат на двуезичното население в града. По време на последвалите демонстрации, плочите са обезобразени и изкъртени от членове на хърватските сдружения на ветераните. По закон кирилицата е позволена в регионите на Хърватия, където сърбите са поне една трета от населението. Чрез референдум бранителите искат този дял да бъде вдигнат до 50 на 100. (Става въпрос за двуезичните надписи и на латиница, и на кирилица, в райони, населени с много етнически сърби.)²⁷ Съдът постановява, че такъв референдум за внасяне на поправки в закона за малцинствата в Хърватия би бил противоконституционен и отхвърля искането²⁸. През 2014 г. ветераните от войната организират протест след изказване на заместник-министъра на ветераните Боян Главашевич, според когото цивилните жертви

²⁶ Вътрешна война – много често бранителите, които са участвали във военните действия срещу сръбското население на територията на Хърватия, определят този конфликт като „вътрешна война“.

²⁷ Това не е първата подписка, която ветераните събират и въз основа, на която протестират за „промяна“. През 2001 г. те успяват да съберат 400 000 подписа в подкрепа на искането си за приемане на законодателство, гарантиращо им същите права като тези на ветераните от Втората световна война (САБНОВХ).

²⁸ Виж по-подробно: Съд отхвърля референдум за кирилицата в Хърватия, 13.08.2014 <https://www.novinite.bg/articles/76176/Sad-othvarli-referendum-za-kirilicata-v-Harvatiya> (03.04.2019).

на войната, включително и сръбските, трябва да се третират като жертви на войната, и че не всички ветерани заслужават скъпите придобивки. Протестът започва през октомври 2014 г. и се изразява в блокиране на движението, събирания в палатки (пред Министерството на ветераните), където се организират пресконференции, репортажи на живо и се държат ежедневни речи [Koska, V., Matan, A. 2017, s. 30–32]. По време на протеста хърватският ветеран Дамир Чакинич се залива с бензин и се запалва. Протестите показват, че всеки опит за предефиниране на идентичности и категории, установени след войната, ще бъде изправен пред силната опозиция от страна на ветеранските организации и някои консервативни части от обществото. За повечето протести на ветераните съществуват и спекулации, че те се ползват с подкрепата на ХДО, нещо, което партията не крие [Марини, А. 2015, pass.].

Бранителските организации изразяват своя протест не само по политическа линия. Те активно участват в медийното и културното пространство, често „цензурирайки“ редица събития и мероприятия по свое усмотрение. Примери за това могат да бъдат: филмите „Министерство на любовта“, „15 минути – клането в Двора“ или сръбският вестник „Новости“.

През 2014 г. някои ветерани от войната протестират срещу премиерата на пиесата „Александра Зец“, в която 12-годишно момиче е убито в Загреб от членове на хърватския резервен полицейски батальон, воден от Томислав Мерчеп. Филмът „Министерство на любовта“ също води до протести от страна на ветераните и жертвите от Отечествената война. Протестиращите искат от ръководството на телевизия HRT 2 да бъде свален от екран филма, тъй като според тях „това е обидно не само за вдовиците, но и за родината, за честта и достойнството на хърватската държава“. В началото на 2017 г. отново е осъществен натиск върху медиите от сдруженията на ветераните от войната, но този път в протеста се включва и католическата асоциация „В името на семейството“. Асоциациите настояват за блокиране на финансовата подкрепа за сръбския вестник „Новости“, който се издава в Загреб.

Година по-късно (2018), сдруженията от Отечествената война на Сисашко-Мославска жупания се обявяват против концерта на Момчило Баягич. Те смятат за неуместно и неразумно Момчило Баягич да проведе концерт за „Дните на бирата“ в Сисак на 15 септември. Заради изразяването на сходни позиции от страна на ветеранските организации в Карловац е отменено и негово участие (в Карловац) през същата година. „*Bajaga, sjećaš li se što si 'pevao četnicima': Kreće armija srpska, jednom zauvek sve će da vas smrska?*“ – [„Баяга, помниш ли какво пееше на четниците? – Тръгва армията сръбска, веднъж завинаги да ви смачка (размаже)“].

2016 е изборна година в Хърватия. В избирателните листи на ХДО отново фигурират редица бранители. В страната са разположени 10 избирателни района, а единадесетият е предназначен за имащите право на глас в Босна и Херцеговина (БиХ), където бранителите отново са в листите. Патриотичната коалиция начело с ХДО печели парламентарните избори през 2016 г. През следващата, 2017 г. се приема нов закон за хърватските бранители, с който правата и социалните им придобивки се увеличават.

Трябва да споменем и че с подкрепата на Република Хърватия в Босна и Херцеговина също се развива социална държавна програма за ветерани. Според някои източници, близо 100 000 ветерани в Босна и Херцеговина получават пенсии за инвалидност. Според „*Закона за хърватските ветерани и членовете на техните семейства*“ (2017) право на помощ могат да получат и членовете на Хърватския съвет за отбрана²⁹ и техните семейства (Hrvatsko vijeće obrane – HVO). Това е възможно благодарение на „*Закона за ратификация на споразумението между Република Хърватия и Босна и Херцеговина за сътрудничество в областта на жертвите на войната в Босна и Херцеговина, членове на Хърватския съвет за отбрана и членове*

²⁹ Хърватският съвет за отбрана (на хърватски Hrvatsko vijeće obrane – HVO) е въоръжено формирование на територията на Босна и Херцеговина по време на Босненската война от 1992–1995 г. ХСО е основна военна сила на хърватите в Босна и Херцеговина. Съветът е създаден на 8 април 1992 г. в Груде (град в Босна и Херцеговина) от политическото ръководство на хърватите, главно членове на Хърватския демократичен съюз (Хърватска демократична общност) като военна формация на Херцег-Босна.

на техните семейства“ [Zakon o potvrđivanju Ugovora između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine...., 2006] Отбелязахме, че в Хърватия се намира уникално за района Министерство на ветераните, но ще допълним, че такава има и в Босна и Херцеговина³⁰.

Заклучение

Хърватските бранители и техните организации успешно защитават своите позиции и често налагат своето виждане независимо дали става въпрос за законопроект, цензуриране на филмова продукция или медия. Непрекъснато увеличаващият се брой на бранителите на първо място, генерира недоволство в немалка част от хърватското общество, и второ – трупа все по-голямо самочувствие и решителност в самите ветерански организации.

Значителният брой на ветераните, съчетан с факта, че те представляват по-активната и будна част от населението, увеличава коефициента на политическия натиск, който те могат да осъществяват. Със закона за бранителите от 2017 г. държавата, волно или не, поставя началото на финансовата независимост на организациите на бранителите.

Приетият през 2017 г. закон за „Хърватските бранители и членовете на техните семейства“ задължава всичките 428 общини и 128 града в страната да финансират ветеранските организации с 0,3 до 1% от своите бюджети, т.е. с минимум 75 и максимум 250 млн. куни (малко над 10 млн. евро и максимум 33,4 млн. евро) на година. Това означава, че например Загреб ще трябва да плати за сдруженията на ветераните между 22,5 и 75 млн. куни (около 3 млн. и 10 млн. евро), Риєка – от 2.85 до 8.69 млн. куни (около 400 000 до малко над 1 млн. евро), а Осиек – 1.46 до 4,87 млн. куни (около 190 000 до около 640 000 евро) [Gatarić, L. 2017, pass].

Смятаме, че спряганите за трета политическа сила ветерани осъзнават своята политическа тежест и завидно отстояват своите права и искания. В последните години обаче ХДО не успяват да задържат така близо бранителите до себе си, както преди.

Това се вижда от нарастващата подкрепа за политически партии (от страна на бранителите и техните организации) като тази на МОСТ³¹, които също трупат популярност благодарение на патриотичния вот и проветеранската риторика [вж. **Objavljujemo pismo**, 2020,...pass.], а някои самоинициативи и действия от страна на бранителите все по-често са в разрез с политиката на ХДО.

През 2017 г. Правителството на Хърватия решава да продаде 25% от дяловете на Хърватската електрическа компания, а ветеранските организации обявяват, че искат да им бъдат дадени 7 % от сделката. Нито ХДО, нито министърът на ветераните коментират това искане на асоциациите на ветераните от Отечествена война. През 2019 г. ветераните участват и в предотвратяване изграждането на бежански център в град Петрина, на около 60 км югоизточно от Загреб. Те предупреждават, че ще издигнат пътни блокади, ако правителството не се откаже от намерението да построи бежанския център: „*Ние не се отказваме от нашите искания ... Ако не ги посрещнете, ще се видим на пътищата на 26 май 2019 г.*“. В резултат на това правителството на Хърватия (ХДО) се отказва да издига бежански център [Vladisavljevic, A. 2019, pass.].

³⁰ Не само Хърватия заделя средства от бюджета си за ветераните от войната през 90-те. През 2018 г. Косово също заделя близо 80 млн. евро за пенсии на ветераните. Това е значителна сума, имайки предвид, че държавният бюджет на Косово по това време е от около 1.8 млрд. евро. Там също има сигнали за „фалшиви ветерани“. През 2018 г. Сърбия отделя 114 млн. евро за „военноинвалидите“, но за разлика от Хърватия, по това време Сърбия все още няма закон, който да урежда правата и статута на ветераните от войната през 90-те.

Република Сръбска – 150 млн. евро, Федерация Босна и Херцеговина – 170 млн. евро всяка година. Босна и Херцеговина също нямат закон на държавно равнище за ветераните от войните, чийто статут да е регулиран и от двете страни – Република Сръбска и Федерацията.

³¹ МОСТ (Most nezavisnih lista – Мост на независимите листи) е центристка либерална политическа партия в Хърватия.

Финансовият ресурс, правата и привилегиите, които законът за бранителите гарантира, съчетан с броя на самите ветерани от над половин милион и откритите апетити към дялове от стратегически обекти със национално значение, са повод да си зададем редица въпроси относно ролята на бранителите в хърватската държава.

Със сигурност обаче ветеранските организации са незаобиколим фактор в хърватската политика, а главната причина за това според нас е броят им, заради който, от една страна, са обект на „политическо ухажване“, а от друга – на политическо съображение. Готовността да отстояват своите права и искания, съчетана с материалната подкрепа (която им е гарантирана) им позволява нещо, което нито една друга социална група не може да си позволи, а именно, да изразява своето недоволство в протести, които могат да продължат с години (както вече се е случвало).

Не са малко и бранителите, които заемат важни държавни и политически постове, благодарение на което ветеранските организации могат по всяко време да получат допълнителна помощ и подкрепа. От друга страна обаче, финансовата издръжка и съвкупността от привилегии на бранителите вероятно вече представляват финансов проблем за хърватската държава, но броят им от над половин милион души едва ли позволява това да бъде признато официално. Пенсиите за ветерани вече надвишават парите, които се заделят за отбрана, а предложение за ограничаване правата и привилегиите на ветераните би било последното нещо, което ще предприеме, която и да е политическа партия в страната. Бранителите често и успешно играят ролята на арбитър в обществото и няма предпоставки това да бъде променено.

Немалка част от бранителските асоциации определят себе си като националисти и открито се изказват срещу някои малцинства в Хърватия. Това често провокира дискусии не само в самата държава, но и извън нея. От една страна, това е нормално, все пак бранителите са „наследството“, с което Хърватия се сдобива след прехода от война към мир, но от друга страна, европейският път, по който Хърватия върви, предполага друга норма на поведение. Дали национализмът „продава“ и „избира“ в Хърватия би бил реторичен въпрос. Но факт е, че той е определящ за част от една от най-влиятелните социални групи в страната.

Как това ще повлияе на европейската интеграция на Хърватия, а защо не и на Западните Балкани? Ще продължи ли броят на бранителите да нараства? В каква посока ще продължи започнатата вече децентрализация на ветеранския вот и ще доведе ли до нова политическа картина в страната? Отговорите на тези въпроси вероятно ще очакваме през следващите няколко години.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Документи

Strategiju Nacionalne Sigurnosti Republike Hrvatske, NN 73/2017 – Strategiju Nacionalne Sigurnosti Republike Hrvatske, NN 73/2017, < https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2017_07_73_1772.html > достъпен: март 2019.

Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji. 2007 – Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji. Klasa: 011-01/17-01/103. Urbroj: 71-06-01/1-17-2, Zagreb, 1. prosinca 2017. Izdanje: NN 121/2017, Broj dokumenta u izdanju: 2758, < https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_121_2758.html > достъпен: ноември 2018.

Zakon o potvrđivanju Ugovora između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, 2006 – Zakon o potvrđivanju Ugovora između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine o suradnji na području prava stradalnika rata u Bosni i Hercegovini koji su bili pripadnici Hrvatskog vijeća obrane i članova njihovih obitelji, sjednici 27. siječnja 2006. Godine, Izdanje: NN 2/2006, Datum tiskanog izdanja: 22.2.2006, Broj dokumenta u izdanju: 16.

Country Report Croatia, 2018 – Country Report Croatia 2018 Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances. 2018 European Semester: Assessment of progress on

structural reforms, prevention and correction of macroeconomic imbalances, and results of in-depth reviews under Regulation (EU) No 1176/2011, Commission staff working document, Brussels, 7.3.2018.

Institute of Public Finance, 2015 – Institute of Public Finance, No. 75, European Commission's opinion on the Croatian Pension System, Zagreb, March 17, 2015, < <https://www.ijf.hr/upload/files/file/ENG/releases/75.pdf> > достъпен: януари 2019.

Публикации

Асенов, Ю. 2020 – Юлиан Асенов. Организации на ветераните в Югославия след края на Втората световна война, Сп. Национална Сигурност, бр. 6, с. 55–58. <<https://nacionalna-sigurnost.bg/%d0%b1%d1%80%d0%be%d0%b9-6/>> достъпно: декември 2020 г. – [Asenov, Y. Organizacii na veteranite v Jugoslavia sled kraja na Vtorata svetovna vojna, Sp. Nacionalna sigurnost, br.6, s. 55–58. <<https://nacionalna-sigurnost.bg/%d0%b1%d1%80%d0%be%d0%b9-6/>>, dostupno: dekemvri 2020 g.]

Божилова, Р. 1998 – Румяна Божилова. История на Хърватия, Абагар Паблицинг, 1998. [Rumiana Bojilova. Istorija na Hrvatija, Abagar Publishing, 1998].

Божилова, Р. Кирова, Л. Огнянова, И. Балчева, А. 2009 – Румяна Божилова, Лилия Кирова, Ирина Огнянова, Антоанета Балчева. Държава, общество и култура на българи и хървати VII–XXI в. ИК „Гутенберг“, София, 2009. [Rumiana Bojilova, Liliq Kirova, Irina Ognanova, Antoaneta Balcheva. Durjava, obshtestvo i kultura na bulgari i hurvati VII–XXI v. IK „Gutenberg“, Sofia, 2009].

Щайндроф, Л. 2009 – Лудвиг Щайндроф. От Средновековието до наши дни. Рива, 2009. [Ludwig Steindorff, Ot Srednovekoviето do nashi dni. Riva, 2009].

Begić, N., Sanader, M., Žunec, O. 2007 – Nada Begić, Mirjana Sanader, Ozren Žunec, O. Ratni veterani u starom Rimu i u današnjoj Hrvatskoj, Polemos 10 (2007.) 2: 11–30, ISSN 1331–5595.

Dolenec, D. 2017 – Danijela Dolenec, Soldier's State? Veterans and the Welfare Regime in Croatia, Anali Hrvatskog Politološkog Društva: Časopis za Politologiju, 14(1), 55–78.

Koska, V., Matan, A. 2012 – Viktor Koska, Ana Matan. Croatian citizenship regime and contested categories of Croatian citizens: Ethnic Croats abroad, Serb minority and Croatian defenders of the Homeland War, 2017, – <<https://www.uu.nl/sites/default/files/report-on-croatia-a-serbian-minority-inside-and-a-croatian-diaspora-outside.pdf> > достъпно април 2019.

Nađ, K. 1978 – Kosta Nađ – Uvek okrenuti budućnosti, izodi Iz govora VII i VII congress SUBNOR-a, Beograd, 1978.

Soldic, M. 2009 – Marko Soldic. A Land fit for heroes croatian veterans the Homeland War. The University of Oslo/Faculty of Humanities Department of Literature, Area Studies and European Languages European and American Studies – The Balkans Autumn, 2009.

Šućurović, S., Milkoušić, I., Knežević, M. 2007 – Sandra Šućurović., Igor Milkoušić., Martina Knežević. Psiholosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja. Individualna i društvena perspektiva. Institut Pilar, Zagreb, 2007.

Šućur, Z., Babić, Z., Ogresta, J. 2017 – Zoran Šućur, Zdenko Babić, Jelena Ogresta, Demografska I socioekonomska obilježja hrvatskih branitelja, Ministarstvo hrvatskih branitelja i Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske., Zagreb, 2017.

Rat, dokumentiranje, pravni status žrtve. Dokumentiranje, zbivanja u Domovinskom Ratu, 2011. – Rat, dokumentiranje, pravni status žrtve. Dokumentiranje, zbivanja u Domovinskom Ratu, Zagreb, 2011, – <<https://www.legal-tools.org/doc/c2f1e2/pdf/>> достъпен: септември 2020 г.

Интернет базирани източници

Марини, А. 2015 – Аделина Марини. Без хървати няма Босна и Херцеговина, 12.01.2015 г., – <<http://www.euinside.eu/bg/analyses/there-will-be-no-bosnia-without-the-croats> > достъпно: април 2019 г. – [Adelina Marini. Bez Hrvatija nqma Bosna i Hercegovina, – <<http://www.euinside.eu/bg/analyses/there-will-be-no-bosnia-without-the-croats> > dostupno: april 2019g.]

Daily T Portal, January 27, 2011 – Daily T Portal, Croatia Veterans Urge Withdrawal of Ambassador to Serbia, January 27, 2011, – <<https://balkaninsight.com/2011/01/27/croatia-veterans-urge-withdrawal-of-ambassador-to-serbia/> > достъпно: май 2019.

Gatarić, L. 2017– Lujbica Gatarić. Gradovi i općine u šoku: Otkud nam toliki novac za braniteljske udruge, 03.10. 2017, – <<https://www.vecernji.hr/vijesti/zakon-o-braniteljima-financiranje-1198376>> достъпно: март 2019

Gerovac, G. 2017– Goran Gerovac, Hrvatska kao SFRJ: vojska je čuvar bratstva, branitelji su SUBNOR, procesije su sletovi, a Udба je Udба, 17.09.2017, – <<https://www.vecernji.hr/premium/hrvatska-kao-sfrj-vojska-je-cuvar-bratstva-branitelji-su-subnor-procesije-su-sletovi-a-udba-je-udba-1194901>> достъпно: јуни 2019.

Milekic, S. 2018 – Milekic, S. Croatian Parties Use War Veterans to Woo Voters, October 22, 2015, – <<https://balkaninsight.com/2015/10/22/croatian-war-veterans-candidates-lists-on-parliamentary-elections-10-21-2015/>> достъпно: ноември 2018.

Ministarstvo hrvatskih branitelja – Republika Hrvatska, Ministarstvo hrvatskih branitelja. <<https://branitelji.gov.hr/o-ministarstvu/9>> достъпен: фебруари 2019.

Objavljujemo pismo, 2020 – Objavljujemo pismo. Pročitajte što je Vlado Marić Napisao Boži Petrovu prije napuštanja Most-a, 19.05.2020, – <<https://www.mega-media.hr/objavljujemo-pismo-procitajte-sto-je-vlado-maric-napisao-bozi-petrovu-prije-napustanja-most-a/>> достъпно: јуни 2020.

Patković, N. 2018 – Nikola Patković. Glavaš braniteljskim udrugama poručio da ne mogu biti kao SUBNOR u Jugoslaviji ‚Ako se nastave ucjene i pritisci na premijera, treba raspisati izbore‘, 16.09.2018, – <<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/glavas-braniteljskim-udrugama-porucio-da-ne-mogu-biti-kao-subnor-u-jugoslaviji-ako-se-nastave-ucjene-i-pritisci-na-premijera-treba-raspisati-izbore/7833165/>> достъпно: јуни 2019.

Paula, 2015 – Paula: Koliko hrvatska zapravo ima lažnih branitelja?, 12.06.2015, – <<https://objektivno.hr/koliko-hrvatska-zapravo-ima-laznih-branitelja-53838>> достъпно: јуни 2019.

Pilić, D. 2017 – Damir Pilić, Branitelji kao SUBNOR: istupi veteranski udruga ukazuju da oni sebe vide kao vrhovne arbitre u društvu, 12.03.2017, – <<https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/472918/branitelji-kao-subnor-istupi-veteranski-udrug-a-ukazuju-da-oni-sebe-vide-kao-vrhovne-arbitre-u-društvu>> достъпно: јуни 2019.

Špoljar, M. 2018 – Marko Špoljar, Veliko Istraživanje Jutarnjeg: Što rade i koliko javnog novca primaju 1384 udruge branitelja? 15.09.2018, <<https://www.jutarnji.hr/magazin/veliko-istrazivanje-jutarnjeg-sto-rade-i-koliko-javnog-novca-primaju-1384-udruge-branitelja/7828551/>> достъпно: јуни 2019.

Srzić, A. 2015 – Ante Srzić, Puhovski: Branitelji se ponašaju kao SUBNOR, 30.03.2015, – <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/puhovski-branitelji-se-ponasaju-kao-subnor-20150330>> достъпно: јуни 2019.

Stanišić, L. 2017 – Livija Stanišić. Vlada povisila braniteljske mirovine za 10 posto – što će biti s ostalim umirovljenicima?, 18.11.2017, – <<https://www.mirovina.hr/novosti/vlada-povisila-braniteljske-mirovine-10-posto-sto-ce-biti-s-ostalim-umirovljenicima/>> достъпно: јуни 2019.

Vedran, V. 2019 – Vedran Vrabec, Dobrodošli u 2019. u Hrvatskoj: 24 godine nakon završetka rata dobili smo 1687 novih branitelja, očekuje ih se još, 09.05.2019, – <<https://www.telegram.hr/politika-kriminal/dobrodosli-u-2019-u-hrvatskoj-24-godine-nakon-zavrsetka-rata-dobili-smo-1687-novih-branitelja-ocekuje-ih-se-jos/#>> достъпен: јуни 2019

Violić, I. 2018 – Ivan Violić, A zašto novi SUBNOR još nije tražio izbacivanje Dine Rađe iz vodstva Hrvatskog košarkaškog saveza?, 23.08.2018, – <<https://www.telegram.hr/price/a-zasto-novi-subnor-jos-nije-trazio-izbacivanje-dine-rade-iz-vodstva-hrvatskog-kosarkaskog-saveza/>> достъпно: јуни 2019.

Vlašić, T. 2017- Tajana Vlašić, Uvodi se naknada za nezaposlene branitelje. Medved je lani rekao da ih je 23.000, sad u zakonu piše 83.000. Kako? 15. 12. 2017, – <<https://www.telegram.hr/politika-kriminal/uvodi-se-naknada-za-nezaposlene-branitelje-ministar-je-lani-rekao-da-ih-ima-23-000-sad-u-zakonu-pise-83-000-kako/>> достъпен: јуни 2019

Vladisavljevic, A. 2019 – Anja Vladisavljevic. Croatia Veterans Threaten To Block Roads Over Asylum Centre, 10.05.2019, – <<https://balkaninsight.com/2019/05/10/croatia-war-veterans-threaten-block-roads-over-asylum-centre/>> достъпно: јуни 2019.